

Βαγγέλης Καραμανωλάκης

***Μεταρρύθμιση και αντίδραση.
Σκέψεις και ερωτήματα για την αποτύπωση της φυσιογνωμίας του
Πανεπιστημίου Αθηνών στην ιστοριογραφία (1837-1940).***

Ομιλία στο συνέδριο του Ιστορικού Αρχείου του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Πανεπιστήμιο και μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα: Ιστορικές προσεγγίσεις», Αθήνα, 7-8 Ιουνίου 2007

Η συμβολή μου στη σημερινή συζήτηση απορρέει από έναν ευρύτερο προβληματισμό αναφορικά με το Πανεπιστήμιο Αθηνών στην νεοελληνική ιστοριογραφία. Θα επικεντρωθώ στην αποτύπωση της παρουσίας του ιδρύματος, από την ίδρυση του έως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στις ιστοριογραφικές οπτικές που διαμορφώθηκαν γύρω από τη λειτουργία του, στην “κίνηση” του από την μεταρρύθμιση στην αντίδραση σε διαφορετικές στιγμές του πρώτου αυτού αιώνα ζωής του. Χρησιμοποιώ τους όρους μεταρρύθμιση και αντίδραση με επιφύλαξη, θεωρώ ότι ούτως ή άλλως ο ακριβής ορισμός τους και οι σημασιοδοτήσεις που δέχθηκαν σε συγκεκριμένες στιγμές του ιστορικού γίνεσθαι αποτελούν ζητούμενα της συνάντησής μας.

Οι ιστοριογραφικές οπτικές στις οποίες αναφέρομαι αποτέλεσαν καθοριστικά στοιχεία στη διαμόρφωση της δημόσιας εικόνας του Πανεπιστημίου. Εικόνα, ενδεχομένως και κάποτε ορίζοντας προσδοκιών, με τον οποίον όφειλαν να συνομιλήσουν ή να αντιπαραταχθούν οι εκάστοτε μεταρρυθμίσεις του, έστω και σε επίπεδο προγραμματικού λόγου (βλ. λ.χ. τις εισηγητικές εκθέσεις του νομοσχεδίου Αθανάσιου Ευταξία το 1899).

Ας έλθουμε, όμως, στο προκείμενο. Μελετώντας κανείς τη σχετική βιβλιογραφία, έως ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980, θα επισήμανε τη μεταβολή του Αθήνησι από ένα προοδευτικό, παρεμβατικό στο δημόσιο βίο ίδρυμα σε ένα αντιδραστικό γλωσσικά και πολιτικά πανεπιστήμιο. Η εικόνα αυτή, η οποία είναι σαφές ότι αποτυπώθηκε με βάση πραγματικές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις, εγείρει διάφορα ζητήματα ως προς την συγκρότησή της. Στον περιορισμένο χρόνο που διαθέτω, θα προσπαθήσω να θέσω κάποια εξ αυτών.

Στη βιβλιογραφία γύρω από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, έως τουλάχιστον και τη δεκαετία του 1980, υπερτερούν οι σελίδες εκείνες που αφορούν τη δημόσια παρουσία του ιδρύματος, συγκριτικά με την, ούτως ειπείν, επιστημονική-εκπαιδευτική του διάσταση. Οι σχετικές συμβολές της ιστορίας της εκπαίδευσης

επικεντρώνονται στην επισήμανση των κυριοτέρων στιγμών της ιστορίας του θεσμού, στις μεταρρυθμίσεις του οργανισμού του ή στη στάση του απέναντι στις μεταρρυθμίσεις των άλλων εκπαιδευτικών βαθμίδων. Αντίθετα η παρουσία του Πανεπιστημίου στο δημόσιο βίο ως ενεργού συντελεστή του, με άμεση εμπλοκή στην πολιτική δημιούργησε από την αρχή ένα προνομιακό πεδίο, όπου κινήθηκαν οι κυριότερες ιστοριογραφικές καταγραφές τους. Επισημαίνω εξ αρχής, ότι η κατεύθυνση αυτή είναι και απόλυτα συμβατή με τα όσα συμβαίνουν σε αντίστοιχες βιβλιογραφίες, π.χ. τη γερμανόφωνη, όσο και με το πραγματικό βάρος που δόθηκε από την ελληνική κοινωνία στη συμμετοχή του Πανεπιστημίου στο δημόσιο βίο. Το ζήτημα είναι η μικρή παρουσία της πρώτης παραμέτρου, παρά η υπερβολική της δεύτερης.

Από την ίδρυση του, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, μεταφορά της αντίστοιχης ευρωπαϊκής εμπειρίας, θεωρήθηκε ως ένας από τους σταθερούς πυλώνες της ανάπτυξης και μεταρρύθμισης της ελληνικής κοινωνίας, καθοριστικός παράγων του εξευρωπαϊσμού και εκδυτικισμού της. Παράλληλα τονίστηκε η «εθνική αποστολή», η χρησιμότητά του ιδρύματος αναφορικά με την εξυπηρέτηση των ευρύτερων στόχων του ελληνικού βασιλείου στις νέες γεωπολιτικές συνθήκες της περιοχής, καθώς και η συμβολή του στη συγκρότηση της ταυτότητας του ελληνικού έθνους. Η αποστολή αυτή επρόκειτο να πραγματοποιηθεί μέσω του εκπαιδευτικού του προγράμματος και παράλληλα των παρεμβάσεων του στη δημόσιο πεδίο. Τα «ιδεολογήματα αυτά», για να χρησιμοποιήσω τον φορτισμένο όρο του Κ.Θ. Δημαρά, τα συναντάμε από πολύ νωρίς σε πολυάριθμα πανεπιστημιακά κείμενα, στις προσπάθειες του ίδιου του θεσμού να καταγράψει την ιστορία του, οι οποίες ξεκίνησαν ήδη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα (βλ. το χρονικό του Ιωάννη Πανταζίδη). Τα συναντάμε στα κείμενα των σχολαρχών του Πανεπιστημίου στα εγκαίνια του ιδρύματος, στην παροιμιώδη φράση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη για το θεμελίωμα του κτιρίου που θα έριχνε στο μέλλον το βασιλιά. Και από την άλλη πλευρά σε μια σειρά αντιρρητικών κειμένων και αρθρογραφίας στον Τύπο, τα οποία κατά κύριο λόγο αποτύπωσαν τον φόβο συντηρητικών φιλοορθόδοξων κύκλων για το δυτικοευρωπαϊκό παράδειγμα που το Πανεπιστήμιο αντιπροσώπευε (βλ. ενδεικτικά το άρθρο του Κ. Λάππα για τις αντιδράσεις στον λόγο του Κ. Νέγρη, καθώς και της Ιουλίας Πεντάζου για τα Μανούσεια).

Σε αυτό το πλαίσιο, κορυφαία στιγμή του παρεμβατικού ρόλου του Πανεπιστημίου Αθηνών αποτέλεσε η έξωση του Όθωνα. Η δραστηριοποίηση των

φοιτητών για πρώτη φορά σε τόσο μαζική κλίμακα, η ενεργός συμμετοχή μεγάλου τμήματος των καθηγητών στον αντιπολιτευτικό αγώνα, η συνεργασία των δύο εταίρων της διδακτικής πράξης στην πανεπιστημιακή φάλαγγα –είναι χαρακτηριστική η εικόνα του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου να ηγείται ομάδας φοιτητών υπεύθυνων για τη διατήρηση της τάξης στην ταραγμένη πρωτεύουσα-, αποτέλεσαν καθοριστικά στοιχεία της εικόνας ενός ιδρύματος που, ως όλο συμμετείχε ενεργά στις εξελίξεις, πρωτοπόρο, εμπλεκόταν ενεργά στην πολιτική ζωή. Η μετονομασία του σε *Εθνικό* ήταν απόρροια της δράσης του και της αναγνώρισης της από την κοινή γνώμη.

Η εικόνα αυτή ενισχύθηκε, έστω και σε άλλο πλαίσιο, με το έργο του Κ. Θ. Δημαρά. Με το βιβλίο του για τα εγκαίνια του Πανεπιστημίου, το κείμενο του για την υποδομή του ελληνισμού, τη βιογραφία του Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου, ο Δημαράς συγκρότησε μια εικόνα του Πανεπιστημίου, η οποία ακόμη και εάν δεν μας είναι πλήρως γνωστή στη διαδρομή της στο χρόνο, -αναφέρομαι κυρίως στις πολυάριθμες επιφυλλίδες του για πανεπιστημιακά θέματα και λογίους που εκκινούν από πολύ νωρίς-, σφράγισε την εικόνα του. Ενταγμένα στη συνολική θέαση του ελληνικού 19ου αιώνα, τα κείμενα του συνέτειναν σε κατευθύνσεις μελέτης του πανεπιστημιακού θεσμού στο πλαίσιο της εθνικής ιδεολογίας, σε συνάρτηση κυρίως με τον δημόσιο ή επετειακό λόγο των εκπροσώπων του, των λογίων που το στελέχωσαν, με τη συμμετοχή του στο πολιτικό γίνεσθαι. Το Πανεπιστήμιο εμφανίστηκε ως ένας από τους πολλαπλούς παράγοντες της εξέλιξης των ιδεολογικών μεταβολών, ως ένας από τους κύριους ρυθμιστικούς παράγοντες της δημόσιας ζωής. Στο πλαίσιο αυτό το βάρος δινόταν στην ιδεολογική φυσιογνωμία του θεσμού, όπως αποτυπώθηκε στις δημόσιες παρεμβάσεις του, στον πνευματικό εξοπλισμό των λογίων που το πλαισίωσαν, χωρίς όμως αναφορά στην παιδαγωγική του αρματοσιά, στην εκπαιδευτική του διάσταση. Η επιρροή του Δημαρά στις μελέτες νεότερων ερευνητών υπήρξε καθοριστική. Σημειώνω, ότι το ευτυχέστερο παράδειγμα μελέτης γύρω από τον πανεπιστημιακό θεσμό που προήλθε από το δημαρικό κλίμα, εκείνο της μελέτης του Παν. Μουλλά για τους πανεπιστημιακούς διαγωνισμούς ποίησης, συνδέεται με μια διαδικασία, σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό, αποκομμένο, από το διδακτικό έργο. Το Πανεπιστήμιο αντιμετωπίστηκε ως ένα «εργαστήριο παραγωγής ιδεολογίας», για να θυμίσω μια φράση του Παν Μουλλά. Είναι χαρακτηριστικό το πρόταγμα του όρου «ιδεολογία» έναντι της παιδείας στο πιο σημαντικό ιστορικό συνέδριο που διαθέτουμε για το θέμα. Αναφέρομαι βέβαια στο συνέδριο

Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία: ιστορική διάσταση και προοπτικές που οργάνωσαν το 1987, το ΙΑΕΝ και η Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού.

Η ιδεολογία αποτέλεσε και το καθοριστικό στοιχείο για την στροφή που παρατηρήθηκε στη φυσιογνωμία του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20ού. Το ίδρυμα, στην πλειονότητα του, τάχθηκε στην πρωτοπορία του γλωσσικού αγώνα, και εξέφρασε ένα συγκροτημένο αντιμεταρρυθμιστικό λόγο -μέσω κυρίως της Φιλοσοφικής Σχολής-, στις εκπαιδευτικές προτάσεις των κυβερνήσεων του βενιζελικού στρατοπέδου. Δεν θα επιμείνω σε πράγματα για τα οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Θα ήθελα να κάνω μόνο δυο παρατηρήσεις. Η ένταξη του Πανεπιστημίου Αθηνών στο αντιδημοτικιστικό στρατόπεδο με κείμενα και δημόσιες πρωτοβουλίες συντέλεσε καθοριστικά -μέσα και από την οπτική των αντιπάλων του βλ. λ.χ. την αρθρογραφία του Μανόλη Τριανταφυλλίδη-, στη δημιουργία μιας ευθείας γραμμής, η οποία συνέδεε τα κείμενα του καθηγητή Κωνσταντίνου Κόντου, στη δεκαετία του 1880, με τη *δίκη των τόνων* εναντίον του καθηγητή Ιωάννη Κακριδή στα χρόνια της Κατοχής. Η αντίληψη αυτή υποβάθμισε εσωτερικές αντιπαλότητες και διεργασίες στο σώμα των διδασκόντων, ενώ επίσης, εμμένοντας στον πραγματικά κρίσιμο ρόλο της Φιλοσοφικής, δεν έδωσε την ίδια βαρύτητα στις αντιδράσεις των υπολοίπων σχολών, οι οποίες θα έπρεπε να διερευνηθούν. Από την άλλη πλευρά, η δημιουργία του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης, στο πλαίσιο της γλωσσικής και εκπαιδευτικής αντιπαράθεσης, συνέτεινε στην παγίωση της εικόνας του προοδευτικού μεταρρυθμιστικού για το νεότερο και του βαθύτατα αντιδραστικού για το παλαιότερο πανεπιστήμιο. Η στερεότυπη αυτή αντιμετώπιση χρήζει μεγαλύτερης επεξεργασίας, ιδιαίτερα για το νεότερο πανεπιστήμιο, το οποίο εξαρχής είχε να επιτελέσει ένα δύσκολο «εθνικό» έργο, την ενσωμάτωση δηλαδή των διαφορετικών εθνικοτήτων των «Νέων χωρών» στον εθνικό κορμό.

Στις δεκαετίες του 1920 και 1930 το Πανεπιστήμιο Αθηνών, γενικά, και ειδικότερα οι πρυτανικές αρχές αλλά και η πλειονότητα του σώματος των καθηγητών αποτέλεσαν αντικείμενο σκληρής κριτικής αναφορικά με την πολιτική ιδεολογία τους και τον γενικότερο χαρακτήρα της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Η κριτική αυτή προήλθε από ένα σημαντικό τμήμα του φοιτητικού κόσμου και ας μου επιτρέψετε πριν αναφερθώ σε αυτό να σταθώ, λίγο περισσότερο, στο τελευταίο, σε έναν καθοριστικό παράγοντα του δημόσιου βίου. Ας μην ξεχνάμε ότι όταν μιλάμε για το Πανεπιστήμιο αναφερόμαστε στο όλο αλλά και στα μέρη: οι πρυτανικές αρχές, οι

σχολές, οι καθηγητές, οι φοιτητές. Μέρη ενός οργανισμού που κάποτε βρέθηκαν σε σύμπλευση άλλοτε σε τροχιά αντιπαράθεσης και σύγκρουσης.

Η πολιτικοποιημένη στάση των φοιτητών, η αντίδρασή τους σε κυβερνητικές πράξεις και αποφάσεις εκδηλώθηκε μεμονωμένα από τις αρχές της λειτουργίας του Πανεπιστημίου για να εμφανιστεί πιο οργανωμένα στο πλαίσιο του αντιοθωνικού αγώνα και στη συνέχεια στους αλυτρωτικούς αγώνες του τέλους του αιώνα. Ο Κ. Θ. Δημαράς ήδη από τη δεκαετία του 1960 στις επιφυλλίδες του ανέδειξε την συμμετοχή των φοιτητών στην πολιτική, μέσω κυρίως επεισοδίων όπως τα Μανούσεια, και την σταδιακή συγκρότηση του φοιτητικού κινήματος. Μετά το 1974 τα κείμενα του Δημαρά συναντήθηκαν με μια άλλη ιστοριογραφική παραγωγή. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της αποτέλεσε η δημιουργία μιας γενεαλογίας που θα εξηγούσε και θα αποκαθιστούσε τη συνέχεια με πρόσφατα γεγονότα, ιδιαίτερα με τα γεγονότα του Πολυτεχνείου το 1973, και συνολικότερα τη συμμετοχή του φοιτητικού κινήματος στον αντιδικτατορικό αγώνα. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία της εικόνας ενός μαζικού προοδευτικού φοιτητικού κινήματος, σε ένα σχήμα όπου ότι δεν χώραγε, όπως η συμμετοχή των φοιτητών στα Ορεσטיακά ή στα Ευαγγελικά, θεωρούταν άτυχη στιγμή, ενώ οι έντονες αλυτρωτικές του διαδρομές υποβαθμιζόταν στη λογική της συλλογικής δράσης. Ας μην ξεχνάμε, βέβαια, ένα φοιτητικό σώμα, άγνωστο στην ουσία, στο οποίο μόλις πρόσφατα η μελέτη του Κώστα Λάππα έδωσε πολύ πιο συγκεκριμένη ταυτότητα και χαρακτηριστικά.

Ανεξάρτητα από επιμέρους επεισόδια και συγκρούσεις, το φοιτητικό σώμα συμπορεύθηκε σε όλο τον 19^ο αιώνα, με τις γενικότερες κατευθύνσεις του Αθήνησι και της πλειοψηφίας του καθηγητικού του προσωπικού. Η πλειονότητα των φοιτητών στρατεύτηκε στον γλωσσικό αγώνα, με αποκορύφωμα την συμμετοχή τους στα Ευαγγελικά και Ορεσטיακά. Στο πλαίσιο αυτό η υποστήριξη γλωσσικά συντηρητικών θέσεων από τους φοιτητές, ακόμη και με ακραίες ενέργειες, αντιμετωπίστηκε σε ένα τμήμα της βιβλιογραφίας κυρίως στο πλαίσιο της συστράτευσης φοιτητών-καθηγητών, της υποκίνησης των πρώτων από τους δεύτερους. Η σύνδεση καθηγητών και φοιτητών, όπως είχε εκφραστεί από τη δεκαετία του 1850 έβρισκε, στη συγχρονία, μια πιο έντονη έκφραση. Η υπέρβαση αυτής της ανεπαρκούς ερμηνείας και η σύνδεση των γεγονότων με ευρύτερα πολιτικά και κοινωνικά συμφραζόμενα, όπως συμβαίνει σε εργασίες νεότερων ερευνητών, έχει δώσει σημαντικά αποτελέσματα για τον χαρακτήρα αυτών των στάσεων. Θα ήταν ωφέλιμο να εμπλουτιστεί με έναν προβληματισμό αναφορικά με το ίδιο το ελληνικό

φοιτητικό κίνημα, με την συγκριτική μελέτη του με το ευρωπαϊκό παράλληλο στην ίδια εποχή. Η διεύρυνση των οπτικών μας θα μας επέτρεπε να κατανοήσουμε καλύτερα τη συντηρητική αναδίπλωση του φοιτητικού κινήματος. Παράλληλα θα μας βοηθούσαν να κατανοήσουμε και τα όσα, λίγο αργότερα, ακολούθησαν: την στροφή, δηλαδή, ενός σημαντικού τμήματος των φοιτητών στις σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές ιδέες και την στράτευση τους σε αντίστοιχες οργανώσεις. Η εξέλιξη αυτή, στις δεκαετίες του 1920 και 1930, δημιούργησε άλλη μια εστία κριτικής προς το Πανεπιστήμιο, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως αντιδραστικό στο σύνολο του, ως φορέας αντίδρασης ενάντια στην επερχόμενη αλλαγή της κοινωνίας. Η κριτική αυτή συνοδεύθηκε για πρώτη φορά με την ανοιχτή πολιτική αντίθεση μέρους των φοιτητών προς τους καθηγητές τους και την δημιουργία μιας σημαντικής απόστασης ανάμεσα στους δυο πόλους της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Το Πανεπιστήμιο ως μηχανισμός διαπαιδαγώγησης ανέλαβε πολύ σύντομα μια οργανωμένη αντικομμουνιστική εκστρατεία στο εσωτερικό του, απόρροια τόσο της διάδοσης των «ανατρεπτικών» ιδεών, όσο και των γενικότερων φόβων που δημιουργούσε ένα διαρκώς αυξανόμενο φοιτητικό σώμα, το οποίο μέσα στο Μεσοπόλεμο ανακάλυπτε τα χαρακτηριστικά της ηλικιακής κατηγορίας του ως της ιδιαίτερης κοινωνικής κατηγορίας στην οποία ανήκε.

Εάν η εικόνα στην οποία αναφέρθηκα συνδέεται, κυρίως, με αυτό που ονόμασα δημόσια παρουσία του Πανεπιστημίου, τα τελευταία χρόνια έχουν αυξηθεί οι μελέτες που αναφέρονται στον εκπαιδευτικό- επιστημονικό ρόλο του Αθήνησι μέσα από τη μελέτη του προγράμματος του είτε κατά σχολή, είτε κατά γνωστικό αντικείμενο. Το αποτέλεσμα είναι η έκδοση μιας σειράς μονογραφιών ή άρθρων, από το χώρο κυρίως της ιστορίας της εκπαίδευσης ή της θεωρίας και ιστορίας των επιστημών, οι οποίες αναδεικνύουν συγκεκριμένους γνωστικούς κλάδους του προγράμματος: παιδαγωγικά, αρχαία ελληνικά, φυσική, ιστορία αλλά και νέες πειθαρχίες όπως την φροντιστηριακή και εργαστηριακή διδασκαλία. Οι εργασίες αυτές αποτελούν σημαντικές πηγές για την κατανόηση της φυσιογνωμίας του Πανεπιστημίου καθώς αναδεικνύουν αυτά που συμβαίνουν εντός των αιθουσών διδασκαλίας και στο μέτρο, μάλιστα, όπου η συγκρότηση των γνωστικών αντικειμένων είναι συνδεδεμένη με τη γενικότερη εξέλιξη του θεσμού. Η παροχή μιας γενικής παιδείας η οποία σταδιακά μεταβάλλεται σε επαγγελματική-επιστημονική, η ιδεολογική συγκρότηση των φοιτητών, η δημιουργία νέων πειθαρχιών στη διαχείριση του φοιτητικού χρόνου αποτελούν στοιχεία καθοριστικά για τη φυσιογνωμία του

ιδρύματος. Η απαξίωση λ.χ. του περιεχομένου των σπουδών προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα, μέσα από την αδυναμία μεταβολής του προγράμματος προς μια περισσότερο επιστημονική και τεχνολογική κατεύθυνση πλήττει τη φυσιογνωμία του Αθήνησι, υποβαθμίζει το κύρος του. Η σύνδεση των αλυτρωτικών οραμάτων με τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα του ιδρύματος αποτελεί στοιχείο κλειδί για την κατανόηση των εξελίξεων εντός του και γύρω του. Η αρχαιολατρία, όπως εκδηλώνεται στο πρόγραμμα των Σχολών, ιδιαίτερα της Φιλοσοφικής αποτελεί καθοριστικό στοιχείο για την κατανόηση των στάσεων των φοιτητών.

Η επισήμανση του εκπαιδευτικού χαρακτήρα σε συνδυασμό με τη δημόσια εικόνα του επιτρέπει να αναδειχθεί αυτό που κατά τη γνώμη αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες μεταρρυθμιστικές λειτουργίες του θεσμού, την συγκρότηση, δηλαδή, των επιστημονικών κλάδων μέσα από την καταλυτική επίδραση του πανεπιστημίου, ενός εκπαιδευτικού θεσμού για την παραγωγή και τη μετάδοση της γνώσης. Σημειώνω ενδεικτικά την καθιέρωση της εκλογής των καθηγητών το 1882 ως μια διαδικασία καθοριστική για τη συγκρότηση ενός διακριτού επιστημονικού πεδίου: η δικαιοδοσία της αναγνώρισης του επιστημονικού κύρους ενός υποψηφίου περνούσε στα χέρια των άλλων παραγωγών γνώσης, οι οποίοι, όντας επίσης ανταγωνιστές του, ήταν οι λιγότερο διατεθειμένοι να του την παράσχουν χωρίς συζήτηση ή εξέταση. Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας ήταν και η καθιέρωση του επιστημονικού συγγράμματος, η οριοθέτηση των κανόνων της επιστημονικής γραφής και παράλληλα η ανάδειξη της έρευνας ως απαραίτητου στοιχείου της φυσιογνωμίας του επιστήμονα. Συνολικά, η προνομιακή θέση του Πανεπιστημίου Αθηνών ως του μοναδικού θεσμού τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έως το 1926 λειτούργησε καθοριστικά για τη συγκρότηση μιας επιστημονικής παράδοσης στην Ελλάδα., στην οποία, σε μεγάλο βαθμό, επιβλήθηκαν η λογική της συγκρότησης και της λειτουργίας του, οι αξίες που το διείπαν, οι πρακτικές ανάδειξης κύρους και συσχετισμών δυνάμεων που επικράτησαν στο εσωτερικό του.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Chantzistefanidou Sofia, *Die Philosophische Fakultät zu Athen und der nationale Aufbruch Griechenlands (1837-1911)* [ανέκδοτη διδακτορική διατριβή], Johann Wolfgang Goethe-Universitaet zu Frankfurt am Main, 1997.
- Gazi Effi, *“Scientific” National History. The Greek Case in Comparative Perspective (1850-1920)*, Frankfurt am Main 2000.
- Moullas Panayotis, *Les concours poétiques de l’Université d’Athènes 1851-1877*, Αθήνα, ΙΑΕΝ - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 22, 1989.
- Vlahakis George N., “Introducing Sciences in the New States: The Establishment of the Physics and Chemistry Laboratories in the University of Athens”: Efthymios Nicolaidis, Konstantinos Chatzis (επιμ.), *Science, Technology and the 19th Century State, Conference Proceedings*, Αθήνα 2000, σ. 89-104.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, *Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα πρώτα 75 χρόνια*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2000.
- Βερέβη Άλκηστις, *Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση: Η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών στη Φιλοσοφική Σχολή των Αθηνών (1950-1982)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, ΕΚΠΑ, 1999.
- Βρυχεία Άννη, Γαβρόγλου Κώστας, *Απόπειρες μεταρρύθμισης της Ανώτατης Εκπαίδευσης 1911-1981*, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα, 1982.
- Γιάνναρης Γιώργος, *Φοιτητικά κινήματα και ελληνική παιδεία*. 2 τ., Αθήνα, Το Ποντίκι, 1993.
- Δημαράς Κωνσταντίνος Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, β' έκδ., Αθήνα, Ερμής, 1985.
- *Εν Αθήναις τη 3η Μαΐου 1837. Μελέτη ιστορική και φιλολογική*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1987.
- *Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του - η ζωή του - το έργο του*, Αθήνα, ΕΤ, 1986.
- Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Κατάλογος Έκθεσης Ενθυμημάτων*, Αθήνα, Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, 1987.
- Ευαγγελικά (1901) - Ορεσטיακά (1903): νεωτερικές πιέσεις και κοινωνικές αντιστάσεις, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Σχολή Μωραΐτη), 2005.
- Καραμανολάκης Βαγγέλης Δ., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, ΙΑΕΝ-ΓΓΝΓ 43, Αθήνα 2006.
- Κιμουρτζής Παναγιώτης Γ., *Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1960): Οι πρώτες γενεές των διδασκόντων*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΕΚΠΑ, 2001.
- Κρητικός Θεόδωρος, *Η πρόσληψη της επιστημονικής σκέψης στην Ελλάδα. Η φυσική μέσα από πρόσωπα, θεσμούς και ιδέες (1900-1930)*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1995.
- Λάζος Χρήστος Δ., *Ιστορία της Πανεπιστημιακής ή Φοιτητικής Φάλαγγας*, Αθήνα, Χρυσή Τομή, 1980.
- *Ελληνικό Φοιτητικό Κίνημα 1821-1973. Κοινωνικοί και Πολιτικοί Αγώνες*, Αθήνα, Γνώση, 1987.
- Λάππας Κώστας, «Αντιθέσεις γύρω από την ίδρυση και τους προσανατολισμούς του ελληνικού Πανεπιστημίου. Σχόλια σε ένα πανηγυρικό λόγο του Κων. Νέγρη (1840)»: *Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόρα από τους μαθητές του*, Αθήνα, Λύχνος, 1992, σ. 227-245.
- *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, ΙΑΕΝ Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ 39, 2004.
- Μανιάτη Έλενα Α., *Απόπειρες εκσυγχρονισμού στο ελληνικό Πανεπιστήμιο (τέλη 19ου- αρχές 20^{ου} αιώνα): Εκπαιδευτική διαδικασία, επιστημονική παραγωγή και κοινωνική προσφορά των εργαστηρίων φυσικών επιστημών*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας, Θεωρίας των Επιστημών, ΕΚΠΑ, 2001.

- Μαρκέτος Σπύρος, «Η ίδρυση του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Κριτική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας», *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές*, Αθήνα 21-25 Σεπτεμβρίου 1987, Αθήνα, ΙΑΕΝ-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 19, 1989, τ. 2, σ. 397-420.
- Μαρωνίτη Νίκη, *Πολιτική και Εθνικό Ζήτημα 1895-1903*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, ΕΚΠΑ, 2001.
- Μπουρνάζος Στρατής, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος»: Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1920-1922*, Α', 2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2001, σ. 189-281.
- Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές*, Αθήνα 21- 25 Σεπτεμβρίου 1987, 2 τόμοι, Αθήνα, ΙΑΕΝ - Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 19, 1989.
- Πανταζίδης Ιωάννης, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα 1889.
- Παπαπάνου Κώστας, *Χρονικό - Ιστορία της Ανωτάτης μας Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα, Αμερικανικό Κολλέγιο Θηλέων, 1970.
- Παπαστράτης Προκόπης, *Πολιτική εξουσία και Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα 1880-1932* (υπό έκδοση).
- Σιδέρης Γιάννης, «*Τα Ορεστικά. Ταραχές για να μην παίζονται οι τραγωδίες σε μετάφραση!*», *Θέατρο* 33 (Μάιος-Ιούνιος 1961), σ. 51- 61, 34 (Ιούλιος-Αύγουστος 1961), σ. 89-99.
- Σωτηρίου Γεώργιος Α., Ματλής Λέων Σ., Λεονταρίτης Διον. Π., *Φοιτητικά σελίδα του 1901. Πλήρης περιγραφή της κατά των μεταφράσεων του Ιερού Ευαγγελίου εξεγέρσεως των φοιτητών και του λαού μετά των προκαλεσάντων αυτήν αιτίων*, Αθήνα 1902.
- Τριανταφυλλίδης Μανόλης, «Ο Δημοτικισμός και η ανώτατη παιδεία», *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, τ. 6: «Γλωσσικό ζήτημα και γλωσσοεκπαιδευτικά. Γ' Δημοτικισμός και αντίδραση», Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1963.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μτφ.: Ιωάννα Πετροπούλου, Κ. Τσουκαλάς, Αθήνα, Θεμέλιο, 1975.
- Φλούντζης Αντώνης, *Το φοιτητικό κίνημα 1923-1928*, Αθήνα, Κέδρος, 1983.